

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

4-2018
август

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

А.ЗИЯЕВ

Турли тизимли тилларда “интенсификация” концептуал семантикасининг морфологик сатҳда ифодаланиши 72

Х.ЖАББОРОВ, Э.ЖАББОРОВ

Қарши топонимлари тадқиқотчиси..... 76

Н.АЛИБОЕВА

Инглиз тилида тасвирий маънонинг ифодаланиши 80

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ**Ф.РАШИДОВА, Ш.ИГАМБЕРДИЕВА**

Талабалар томонидан 1-даражали чет тилларни ўзлаштиришнинг замонавий муаммоларини таҳлил қилиш..... 84

А.НУРМУҲАМЕДЖАНОВ

Таълимда замонавий технологик ёндашув омиллари..... 88

Н.БАЙДУЛЛАЕВА, И.ДОМУЛАДЖАНОВ, Ш.ДОМУЛАДЖАНОВА, С.ИСРОИЛЖОНОВ

Лицей, коллеж талабалари, мактаб ўқувчиларининг ақлий меҳнатга резистентлигига экологик шароитларнинг таъсирини ўрганиш..... 92

Э.МИРЗАЖОНОВА, А.ҲОМИДОВ

Нутқида камчилиги бўлган мактабгача ёшдаги болаларга психологик-коррекцион усулларнинг мослиги ва самарадорлиги муаммолари 96

ИЛМИЙ АХБОРОТ**И.НЕЪМАТОВ, С.КУКИЕВА**

Боғлиқмас тасодифий сондаги тасодифий миқдорлар йиғиндисининг максимумини баҳолаш ҳақида 100

А.ЮСУПОВА, С. УКТАМОВ

Натурал сонларни кўпайтиришнинг бир усули ҳақида 102

Р.УМУРЗАКОВ

Носир Фозиловнинг “Саратон” қиссасида ўсмирнинг руҳий олами ва ижтимоий муҳит 104

М.САИДАКБАРОВА

Алишер Навоий ижодида тарихий ҳақиқат ва бадиий тўқима 106

Ф.ОРИПЖОНОВА

Фарида Афрўз лирикаси 109

Д.ХОДЖИМЕТОВА

Адабиётни ўқитиш жараёнида инновацион технологиялардан фойдаланиш..... 111

Л.СИНДОРОВ

“Ҳибатул-ҳақойиқ”даги айрим ўзлашмалар хусусида 113

У.УМУРЗАКОВА

Лингвокультурология ва прагмалингвистиканинг алоқадорлигига доир..... 116

Т.ЭГАМБЕРДИЕВА, Н.ИСРОИЛОВ

Оиладаги маънавий муҳитни яратишда ота-она ибрати – жамият тараққиёти омили..... 118

М.БАҲРОМОВА

Маданиятнинг эстетик потенциали ва унинг ўзига хослиги 121

Ш.Б.ХОЛИҚУЛОВА

Қоровулбозор нефтни қайта ишлаш заводи қурилиши тарихи..... 124

АДАБИЙ ТАҚВИМ

Фарғона давлат университети (собик олий педагогика институти)нинг иккинчи директори Босит Қориев 127

УДК: 001.+331.8/.9

ЛИЦЕЙ, КОЛЛЕЖ ТАЛАБАЛАРИ, МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИ ВА ЁШЛАРНИ АҚЛИЙ МЕҲНАТ РЕЗИСТЕНТЛИГИГА ЭКОЛОГИК ШАРОИТЛАРНИНГ ТАЪСИРИНИ ЎРГАНИШ

Н.Байдуллаева, И.Домуладжанов, Ш.Домуладжанова, С.Исроилжонов

Аннотация

Мақолада мактаб ўқувчиларининг ақлий меҳнат бажариш жараёнидаги мавжуд экологик шароитлари билан танишилган ва ақлий меҳнат самарадорлиги аниқланган. Олинган маълумотлар натижасига асосан ақлий меҳнат самарадорлигига экологик шароитларнинг таъсир доираси кўрсатилган. Индивидуал ёндашиш учун тавсиялар берилган.

Аннотация

В статье описаны существующие экологические условия при умственном труде учащихся средней школы и определена эффективность умственного труда. По полученным данным указан спектр влияния экологических условий на эффективность умственного труда. Рекомендован индивидуальный подход к учащимся.

Annotation

The article describes the existing environmental conditions in the performance of mental work of secondary school students and determines the effectiveness of mental work. According to the obtained data, the spectrum of influence of environmental conditions on the effectiveness of mental work is indicated. Recommended individual approach to the students.

Таянч сўз ва иборалар: илм – техника тараққиёти, меҳнат турлари, ақлий меҳнат, ақлий меҳнатда самарадорликнинг пасайиши, ақлий меҳнатдан чарчаш, ақлий меҳнатга резистентлилик (чидамлилик), ишчи хонанинг иқлимий шароитлари, ақлий меҳнатнинг экологик шароитлари.

Ключевые слова и выражения: наука, научно-технический прогресс, виды деятельности, умственный труд, усталость и утомляемость при умственном труде, резистентность умственного труда, климатические условия рабочего помещения, экологические условия умственного труда.

Keywords and expressions: science, scientific and technical progress, types of activity, mental labor, fatigue and fatigue in mental work, mental work resistance, climatic conditions of the workplace, environmental conditions of mental work.

Жаҳонда илм–техника тараққиёти, давлатимизда илм–фан соҳасида ўтказилаётган қатор ижобий ислохотлар ахборот оқими ва хилма–хиллигини ортишига олиб келди ва у ёшларнинг ақлий меҳнат қилиш тартибига, турига ва ўқувчи, талабанинг ақлан чарчашига таъсир қилмоқда. Ахборот ҳажмининг ортиши, унинг бош мияда қайта ишланиши ва ўзлаштиришга ажратилган вақтнинг камайиши, берилган ахборотдан хулоса чиқариш, уларни ҳаётда татбиқ этишни қийинлаштиради. Шунинг учун ҳам ёшларни ақлий меҳнат қилиш шароитларини, самарасини, ақлий меҳнатдан чарчаш ва унга резистентлигини ўрганиш амалий аҳамиятга эга. Чунки ақлий чарчаш кўрсаткичи қанча кам бўлса, меҳнат самарадорлиги кўпаяди. Ақлий меҳнат нормаларининг қулай ва ноқулай экологик ишчи шароитларда амалга ошишини

ишлаб чиқиш санитария–гигиеник нормалар билан таққослаш, янги нормаларни ўрнатиш ва ақлий меҳнат самарадорлигини ошириш йулларини излашдан иборат.

Маълумки, фаслий ўзгаришлар, шовқин, ёруғлик, намлик ва босим каби омиллар одам организмга, меҳнат самарасига, жумладан, меҳнат қилиш тартибига таъсир кўрсатади. Танланган ва янги яратилган усуллар билан ўқувчи ва талабаларнинг ақлий меҳнат тартиби, самарадорлиги ва чарчаш фаслар ўзгаришига кўра ва сунъий омиллар таъсирига кўра ўрганилади. Ҳамда сунъий омиллар таъсирлари ўзгартирилган ҳолда ақлий меҳнатга резистентлик аниқланади. Аввалги стандарт ва нормалар билан олинган натижалар таққосланиши натижасида янги нормалар аниқланади.

Тадқиқотр янгиллиги: Инсон ҳаёти фаолиятида ва меҳнат турларида энгиллик (жисмоний меҳнатнинг камайиши), қулайлик, самарадорлик ва яратувчанлик каби кўрсаткичларга эришдик, шу соҳалар қаторида табиий, тиббий ва аниқ фанлар,

Н.Байдуллаева – ФарПИ ҳаётий фаолият хавфсизлиги кафедраси ўқитувчиси.

И.Домуладжанов – ФарПИ ҳаётий фаолият хавфсизлиги кафедраси доценти, техника фанлари номзоди.

Ш.Домуладжанова – ФарПИ ҳаётий фаолият хавфсизлиги кафедраси ўқитувчиси.

С.Исроилжонов – ФарДУ жисмоний тарбия факультети доценти.

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

уларни ўзаро ва бошқа гуманитар фанлар билан уйғунлашиши тобора кучаймоқда. Бу ўзгаришлар, аввало, ўқувчи–талабаларнинг мантиқан фикрлаш, маълум хулосага келиш, ўзаро маслаҳатлашиш кўникмалари ва таҳлил қилиш малакаларини ҳосил қилиш учун қобилиятларини ривожлантиришга қаратилган. Психо–физиология йўналиши юқорида келтирилган фанлар каби фанлар уйғунлашиш маҳсулидир, у инсоннинг ақлий меҳнатини психологик ва физиологик томонлардан ўрганади, бу фанлар жумласига инсон экологиясини киритмоқчимиз ва ақлий меҳнатга экологик таърифни шакллантиришга уринамиз.

Ўқувчи ва талабаларнинг ақлий меҳнатга резистентлиги каби тушунча киритиб, бу кўрсаткич ақлий меҳнат самарадорлиги, ақлий меҳнат бажариш учун сарфланган вақт ва ақлий меҳнатдан чарчаш кабиларга таянган ҳолда аниқланади ва ўқувчи–талабаларнинг ақлий меҳнатга чидамлик нормаси белгиланади. Бу кўрсаткичлар ёрдамида ўқувчиларнинг ақлий меҳнат қилиш нормаси, чарчаш чегараси ва чидамлигини билган ҳолда ўзгача (индивидуал) ёндашиш мумкин. Ақлий меҳнат самарадорлигига ва чарчаш ҳолатининг қисқаришига эришиш мумкин.

Фаслий ўзгаришлар, шовқин, ёруғлик, намлик ва босим каби омилларни ўқувчи ва талабаларнинг меҳнат қилиш тартибига таъсир кўрсатиши ўрганилиши янги стандарт ва нормаларни киритишга имкон беради.

Эришиладиган натижалар: ўқувчи–талабаларнинг ақлий меҳнатга резистентлигини аниқлаш, ақлий меҳнат пайтида экологик шароитни, шунингдек, ноқулай экологик шароитларни ақлий меҳнатга таъсир этиш доирасини аниқлаш, натижалар таҳлилида янги меъёрлар ва ишчи шароитни яратиш.

Амалий аҳамияти: ўқувчи ва талабаларнинг ақлий меҳнат қилиш резистентлигининг аниқланишида унга экологик шароит ва ташқи сунъий омиллар ўрганилиб, янги норма ва стандартлар яратилади. Унга кўра ҳозирда ақлий меҳнат билан шуғулланувчи ёшларнинг ақлий меҳнати самарасини кўтаришга, ақлий меҳнатдан чарчаш жараёнини қисқартириш ёки олдини олиш йўллари белгилаш.

Лойиҳани амалга ошириш учун қуйидаги босқичлар бажарилади:

1 – босқич.

- мавзуга оид илмий манба, адабиёт ва илмий изланишлар амалга оширилади,

ийғилган материаллар (методика) тўпланади, шарҳланади ва танланади;

- танланган методика ва усулларнинг тажриба учун материаллари тайёрланади;

- Фарғона водийси экологик шароити ўрганилади (ҳавоси, суви, тупроғи) ва ташқи муҳит шароити қулай ва ноқулай бўлган жойлари аниқланади ва танланади;

- танланган мактаб, лицей ва коллеж ўқувчи–талабаларининг оилавий шароити билан танишилади ва улар орасидан ижтимоий–иқтисодий шароити ўхшаш оилалар танлаб олинади;

- танлаб олинган ўқувчи–талабалар ёши ва жинсига кўра гуруҳланади.

2 – босқич.

- экологик шароити бўйича (қулай ва ноқулай шароитларда) мавсумий ўзгаришларни ақлий меҳнатга таъсирини ўрганиш;

- кузги ўқув жараёнида ўқувчи ва талабаларнинг ақлий меҳнатга резистентлигини ўрганиш;

- қишки ўқув жараёнида ўқувчи ва талабаларнинг ақлий меҳнатга резистентлигини ўрганиш;

- баҳорги ўқув жараёнида ўқувчи ва талабаларнинг ақлий меҳнатга резистентлигини ўрганиш;

- олинган натижалар шарҳи ва хулосалаш.

3 – босқич.

- шовқин омилларининг ўқув жараёнида ўқувчи ва талабаларнинг ақлий меҳнат резистентлигига таъсири ишчи шароити ўзгартирилмаган ҳолда ўрганилади ва нормаси белгиланади;

- ёруғлик омилларининг ўқув жараёнида ўқувчи ва талабаларнинг ақлий меҳнат резистентлигига таъсири ишчи шароити ўзгартирилмаган ҳолда ўрганилади ва нормаси белгиланади;

- босим омилларининг ўқув жараёнида ўқувчи ва талабаларнинг ақлий меҳнат резистентлигига таъсири ишчи шароити ўзгартирилмаган ҳолда ўрганилади ва нормаси белгиланади;

- намлик омилларининг ўқув жараёнида ўқувчи ва талабаларнинг ақлий меҳнат резистентлигига таъсири ишчи шароити ўзгартирилмаган ҳолда ўрганилади ва нормаси белгиланади;

- олинган натижалар шарҳланади ва хулосаланади. Сунъий омиллар, олинган натижаларга кўра ўзгартирилади:

- шовқин хиллари ва баландлиги ўзгартирилади;

- ёруғлик хиллари ва ёритиш даражаси ўзгартирилади.

Юқоридаги бажарилган ишлар қайта такрорланади. Натижалар таққосланади ва нормалар белгиланади.

4 – босқич.

- Лойиҳа давомида олинган маълумот ва материаллар, натижалар стандарт нормалари ва кўрсаткичлари билан таққосланади;

- олинган натижалар таҳлили, норма ва стандартлари қайта кўриб чиқилади ва янгиланади;

- ўқув жараёнига татбиқ этилади.

Лойиҳани бажариш учун зарур бўлган мавжуд *илмий салоҳият*: лойиҳани бажариш учун назарий асос сифатида ФарДУ физиология кафедраси психо–физиологик методикалар, олинган натижалар таҳлили, назарий билимлар ва адабиётлар шарҳи, консультант – маслаҳатчилар.

Асбоб–ускуналар: ортехника, шовқин, ёруғлик, намлик, босим ўлчайдиган асбоблар, ҳаво, сув, тупроқ таркибини аниқловчи лаборатория шароити (рўйхати илова қилинади).

Материаллар: канцелярия моллари

1–босқич. Тайёрлаш босқичи. Мавзуга оид илмий манба, адабиёт ва илмий изланишлар амалга оширилади, йиғилган материаллар (методика) тўпланади, шарҳланади ва танланади. Танланган методика ва усулларнинг тажриба учун материаллари тайёрланади. Фарғона водийси экологик шароити ўрганилади (ҳавоси, суви, тупроғи) ва ташқи муҳит шароити қулай ва ноқулай бўлган жойлари аниқланади ва танланади. Танланган жойлардаги мактаб, коллеж ва лицейлари аниқланади ва танланади, уларнинг ишчи ишлаш шароити ўрганилади. Танланган мактаб, лицей ва коллеж ўқувчи–талабаларининг оилавий шароити билан танишилади ва улар орасидан ижтимоий–иқтисодий шароити, ота–онасининг меҳнат соҳаси ва ёши ўхшаш оилалар танлаб олинади. Танлаб олинган ўқувчи–талабалар ёши ва жинсига кўра гуруҳланади (ҳар гуруҳда 12 нафардан бола бўлиши керак). Қуйидаги мактаблар тадқиқотларда қатнашади – 21-мактаб (Қирғули, Фарғона), 1-мактаб (Қувасой), 5-мактаб (Ямбарак, Фарғона тумани), 6-мактаб (Шоҳимардонобод, Фарғона тумани), «Ёрмозор» академик лицейи, Фарғона политехника институти қошидаги Академик

лицей (Фарғона), Қувасой шаҳридаги касб – ҳунар коллежи.

2–босқич. Экологик шароити бўйича (қулай ва ноқулай шароитларда) мавсумий ўзгаришларни ақлий меҳнатга таъсирини ўрганиш. Кузги ўқув жараёнида ўқувчи ва талабаларнинг ақлий меҳнатга резистентлигини ўрганиш. Қишки ва баҳорги ўқув жараёнида ўқувчи ва талабаларнинг ақлий меҳнатга резистентлигини ўрганиш. Олинган натижалар шарҳи ва хулосалаш.

Натижаларга кўра, ҳисобот топширилади. Илмий–амалий анжуманларда иштирок этилади, мақола ва тезис тайёрланади ҳамда чоп этилади. Натижалар ва услублар бўйича мутахассислар билан муҳокамалар ўтказилади.

3–босқич. Шовқин, ёруғлик, босим, намлик омилларининг ўқув жараёнида ўқувчи ва талабаларнинг ақлий меҳнат резистентлигига таъсири ишчи шароити ўзгартирилмаган ҳолда ўрганилади ва нормаси белгиланади. Олинган натижалар шарҳланади ва хулосаланади. Сунъий омиллар, олинган натижаларга кўра ўзгартирилади:

- шовқин хиллари ва баландлиги ўзгартирилади;

- ёруғлик хиллари ва ёритиш даражаси ўзгартирилади.

Юқоридаги бажарилган ишлар қайта такрорланади. Натижалар таққосланади ва нормалар белгиланади.

Натижаларга кўра ҳисобот топширилади. Илмий–амалий анжуманларда иштирок этилади, мақола ва тезис тайёрланади ва чоп этилади, натижалар ва услублар бўйича мутахассислар билан муҳокамалар ўтказилади.

Иловада кўрсатилган асбоб–ускуналар ёрдамида танланган мактаблар ва лицейларда фаслий ўлчамлар олиб борилади ва тажриба дафтарига ёзилади, яъни шовқин, атмосфера босими, ҳаво ҳарорати, ҳаво намлиги ва бошқалар. Қолган маълумотлар Фарғона Гидрометеорология бошқармасидан олинади.

4–босқич. Тадқиқот давомида олинган маълумот ва материаллар, натижалар стандарт нормалари ва кўрсаткичлари (СаиПиН) билан таққосланади. Олинган натижалар таҳлили, норма ва стандартлари қайта кўриб чиқилади ва янгиланади. Мактаб, лицейлар ва касб–ҳунар колледжлари учун алоҳида норматив ҳужжатлар ишлаб чиқилади ва улар Фарғона вилоят таълим

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

бошқармасидан ўтказилади. Натижаларга кўра ҳисобот топширилади. Хулоса ва тавсиялар берилади ва услубий қўлланма ёзилади.

4.4. Ушбу йўналиш бўйича кўп йиллар давомида илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда, жумладан, тадқиқот мавзуси бўйича шу кунга қадар гуруҳ томонидан

Қувасой шаҳрининг 1– умумтаълим мактабида ўқувчиларнинг ақлий меҳнат самараси, ақлий меҳнатдан чарчаш чегаралари ва ақлий меҳнатга резистентлик ўрганилган. Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили, тавсия ва хулосалар мақола ва тезислар тарзида чоп этилган.

Адабиётлар:

1. И.Домуладжанов, С.Сабилов, С.Расулов, А.Жураев. Источники загрязнения атмосферного воздуха по автогаражу АОТ «Ферганский текстильный комбинат». Республика илмий-техник конференцияси «Ахборот ва ишлаб чиқариш технологияларининг илғор усулларининг тадқиқоти ва техникаси» материаллари. –Фарғона, 2003 йил, 23-24 май.
2. Махмудов И.Х., Абдуллаева М.А., Домуладжанов И.Х., Эргашев С.С., Исакова З.А., Домуладжанова М.И. Фарғона вилоятининг экологик ҳолати. «Ноанъанавий кимёвий технологиялар ва экологик муаммолар». V Республика илмий-амалий анжуманининг материаллари тўплами. –Фарғона, 2009.
3. Носиров И.А., Расулов С.Р., Абдуллаева М.А., Домуладжанова М.С., Домуладжанова М.И. Фарғона вилоятида ер, тупроқ, ўсимликлар ва ҳайвонот дунёси муҳофазаси. «Ноанъанавий кимёвий технологиялар ва экологик муаммолар». V Республика илмий-амалий анжуманининг материаллари тўплами. –Фарғона, 2009.
4. Бабаходжаев М.Я., Домуладжанов И.Х., Абдуллаева М.А., Абдуганиев Н.Н., Домуладжанова М.С., Домуладжанова М.И. Фарғона вилоятида сув ҳавзаларининг ифлосланиш жараёни. «Ноанъанавий кимёвий технологиялар ва экологик муаммолар» V - Республика илмий-амалий анжуманининг материаллари тўплами. - Фарғона, 2009.
5. Авлиёханов А., Домуладжанова М.С., Домуладжанова М.И., Юнусова Ш.И., Абдусаматов Ж.В., Хакимов Х.С. Марказий Осиёдаги экологик ҳолат. «Ноанъанавий кимёвий технологиялар ва экологик муаммолар» V - Республика илмий-амалий анжуманининг материаллари тўплами. -Фарғона, 2009.
6. З.А. Исакова, Д.Б.Ахмедова, Г.Р. Султанова, А.М. Тешабоев, И.Х. Домуладжанов, В.Г.Бояринова. Некоторые экологические проблемы Ферганской долины. Иқтидорли талабалар, магистрантлар, аспирант ва мустақил тадқиқотчиларнинг илмий-амалий анжумани. -Фарғона, 2010 йил, 21-22 май.
7. И.Х.Домуладжанов, А.М.Тешабоев, В.Г. Бояринова. К вопросу изменения климата. Иқтидорли талабалар, магистрантлар, аспирант ва мустақил тадқиқотчиларнинг илмий-амалий анжумани. -Фарғона, 2010 йил, 21-22 май.
8. И.Х.Домуладжанов, Н.У.Байдуллаева, Ш.И.Домуладжанова. В.Г.Бояринова. Генномодифицированные объекты. "Ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш, инновациялар, иқтисодий самарали усуллар ва ноанъанавий ечимлар" мавзусидаги II Республика илмий ва илмий-техник анжумани. –Фарғона, 2010 йил, 28-29 май.
9. Ш.И.Домуладжанова, И.Х. Домуладжанов, А.М.Тешабоев, Д.Б.Ахмедова, Г.Р.Султанова, М.Х.Махмудов, В.Г.Бояринова. Воздействие климатических условий на загрязнение воздушного бассейна Ферганской долины. Мамлакатни модернизациялаш шароитида минтақада табиий ресурслардан оқилona фойдаланиш ва муҳофаза қилишнинг долзарб муаммолари мавзусидаги республика илмий-амалий анжумани материаллари (2 июнь 2010 йил). – Фарғона, 2010.

(Тақризчи: Т.Эгамбердиева, педагогика фанлари доктори, профессор).